

*Ásványi Ilona: Szakkönyvtárak-e az egyházi könyvtárak?
Sokszínűségben hasonlóság. A szakkönyvtárak Egyházi Könyvtárak Egyesülése
konferencia - 2019. június 25. – Esztergom*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim,
Kedves Munkatársaim!

Tegnap közgyűlésünkön nemcsak egy év, hanem egy hároméves ciklus lezárása történt meg, amikor a közgyűlés bizalmából, mint elnök munkálkodhattam az egyesület élén.

A mögöttünk hagyott három évben – ahogy a tegnapi közgyűlésen is elmondtam – három szempontot tartottam szem előtt. Ezek a következők voltak: az egyesület az alapítók szándéka szerint, az eredeti célkitűzéseket szem előtt tartva, de mindig megújulva, innovatívan működjön. Továbbá motiválttá tenni, aktivitásra serkenteni az egyesület tisztségviselőit, a könyvtárakat képviselő, szavazati joggal bíró kollégákat, de a magyar egyházi-felekezeti könyvtárak minden munkatársát. A harmadik cél, az egyházi könyvtárak szakkönyvtári identitásának tudatosítása és erősítése az egyesület segítségével.

2016 tavaszán, még az elnökké választásom előtt felkérést kaptam, hogy tartsak előadást az I. Szakkönyvtári seregszemlén az egyházi könyvtárakról. Előadásomnak akkor a következő címet adtam: Egyházi könyvtár: muzeális gyűjtemény? tudományos könyvtár? szakkönyvtár?

A három év alatt minden lehetséges fórumon: szakmai bizottsági üléseken, kerekasztalokon, értekezleteken, egyeztetéseken, projekteken, a különböző intézmények és szakmai szervezetek rendezvényein ezt, a szakkönyvtári identitás erősítését tartottam szem előtt az egyesület képviselőjeként és az Egyesülés programjai tervezésekor-szervezésekor.

Mintegy zárásaként, az idei konferenciát is ezzel a témával: szakkönyvtárak hirdetem meg. (Köztudott, hogy az éves konferencia lebonyolítására az előző év tavaszán van mód pályázatot benyújtani; a mostani összejövetelre 2018 tavaszán, a jövő évre pedig idén tavasszal pályáztunk.)

Amikor az egyházi-felekezeti könyvtárak statisztika adatszolgáltatást végeznek, általában két helyre sorolják, egyrészt *szakkönyvtárnak* definiálják, másrészt *egyébnek* tartják magukat, és megjelölik az „egyházi” jelzővel. Akik a szakkönyvtárak csoportjához sorolják őket, hajlamosak nem a „klasszikus” szakkönyvtárak között emlegetni őket, hanem az egyéb szakkönyvtárak között: a múzeumok, levéltárak, bíróságok stb. könyvtárai mellett.

Mit mondhatunk történeti szempontból az egyházi könyvtárakról? A mai egyházi-felekezeti könyvtárak alapgyűjteménye egy-egy könyvszerető, könyvgyűjtő egyházi méltóság vagy egyházi közösség magánkönyvtára volt, melyek az alapító-gyűjtő ízlését, érdeklődését, hivatalát és az ebből fakadó feladatait tükrözte. A gyűjtőkör és szerzeményezés általában több tudományterületet érintett, mely alapján az adott tudományterületeken szakkönyvtárnak is mondhattuk volna ezeket a könyvtárakat. A másik jellegzetes vonásuk, hogy egy-két kivételtől eltekintve, melyek megnyitották kapuikat a szűkebb vagy szélesebb olvasóközönség előtt, ezek a könyvtárak magánkönyvtárak voltak.

Magánkönyvtár jellegüket egészen a 20. század elő feléig őrizték, amikor is a gyűjtemények egy része megsemmisült, megtizedelődött, könyvraktárrá vált, még a korábbi gyakorlatnál

is erősebben bezárkózott.

Márpedig a könyvtárat az különbözteti meg egy könyvkupactól, könyvhalmaztól, de még a könyvgyűjteménytől is, hogy rendezett, rendszerezett ismeret-tárként, adatgyűjteményként információt szolgáltat. Ennek a feladatnak pedig úgy tud eleget tenni, ha *nyitott* a könyvtárhasználók felé, akik felkeresik, vagyis *nyilvános*.

Meg kell jegyeznünk, hogy a nyitottság, a nyilvánosság mértéke a különböző könyvtártípusoknál más és más, a gyűjteménytől, a kínált és elvárt szolgáltatásoktól és a könyvtárhasználóktól függően. Emellett még a teljes nyilvánosságot vállaló könyvtárnak is joga (állomány-, intézmény-, gyűjteményvédelmi szempontból kötelessége is), hogy szabályokat hozzon a könyvtárhasználattal kapcsolatban.

Az 1950-es évektől kezdve könyvtárra emlékeztető módon csak a gyűjteményük nagyságát, történetiségét tekintve a legnagyobb egyházi-felekezeti könyvtárak működtek (pl. Esztergom, Kalocsa, Pannonhalma, Debrecen, Sárospatak, Pápa, Ráday, Evangélikus Országos Könyvtár, Országos Rabbiképző Könyvtára), de korántsem olyan feltételek között, mint az országos nagy gyűjtemények, vagy akár a kisebb-nagyobb szakkönyvtárak, felsőoktatási vagy a nagyobb közművelődési (ma települési) könyvtárak. (Érdemes tudatosítanunk, hogy a magyar könyvtári hálózat gerincét alkotó megyei könyvtárak 1950 körül jöttek létre.)

A könyvtárak működését meghatározó törvényi háttérrel azt mondhatjuk, hogy 1945 után négy olyan nagyobb jogszabály született, mely átfogóan szabályozta a könyvtári területet: 1952-ben, 1956-ban, 1976-ban és 1997-ben. Ezek a jogszabályok az egyházi-felekezeti könyvtárak csoportjával *általában* foglalkoztak, *konkrétan* kevésbé.

Az első három jogszabály közül az 1976-os törvényerejű rendeletre érdemes rápillantani, mert ez volt érvényes és hatályos egészen az 1997-es kulturális törvény megalkotásáig, melynek jelentőségét szükségtelen hangsúlyoznom.

Az 1976-os törvény a könyvtárak státuszáról: közkönyvtár, tudományos könyvtár stb. a nyilvánossággal kapcsolatban szól, és *nyilvános, korlátozottan nyilvános, és tudományos* státuszról beszél.

A törvény értelmében nyilvános könyvtárként csak közkönyvtár működhetett, minden más könyvtár csak *korlátozottan nyilvános* lehetett. Az egyházi könyvtárak tudományos célú hasznosítását az ágazati miniszter kísérte figyelemmel, és a fenntartóval egyetértésben „előmozdíthatta azok tudományos célú hasznosítását”. A törvény előírása szerint az egyházi könyvtárakat *tudományos könyvtárrá* lehetett minősíteni, ahogy az egyéb jogi személyek (pl. egyesületek) által fenntartott könyvtárak is. A törvény végrehajtásáról szóló rendelet szerint a tudományos könyvtárrá minősítésről a kulturális miniszter határozott az Állami Egyházügyi Hivatal (AEH) elnökével egyetértésben. A kérelmezéseknek - a kulturális miniszter vagy az AEH felé - eddig nem találtuk írásban nyomát az egyes könyvtárak esetében. Valószínűnek tartjuk, hogy azért, mert az egyházaknak és egyházi intézményeknek – ismert okokból - könyvtáruk státusza és megnevezése volt a legkisebb gondja... még 1976-ban is.

A fentebb említett kb. 10 nagyobb könyvtár az 1976-os törvény alapján magát *korlátozottan nyilvános tudományos könyvtárként* megnevezte meg, és e törvény erejénél fogva – minden szereplő (állam, könyvtáros szakma, tudományos élet, kutatók és könyvtárak) számára hasznosan: részt vettek bizonyos országos programokban (központi

nyilvántartás, védetté nyilvánítás, CIH, RMNY).

Az 1976-os könyvtári törvény után az 1997-es kulturális törvény volt a következő jogszabály, mely átfogóan rendelkezett a könyvtárakról. Ez a törvény alapvető változásokat hozott minden hazai könyvtár, így az egyházi könyvtárak számára is. Az egyházi könyvtárak szempontjából mindenekelőtt a törvény szemlélete volt más, mint az eddigiek. Elsőként az, ahogy a minden magyarországi könyvtárra kiterjedt, az egyháziakra is. A jogszabályban van olyan paragrafus is, mely kifejezetten az egyházi könyvtárakról rendelkezik, de több olyan is, amely értelmezésekor és érvényesítésekor mindenképpen figyelembe kell venni az egyházi könyvtárakat is. (A törvény előkészítésében az EKE is részt vett, Bánhegyi Miksa atya, első elnökünk képviselőjében.)

Az 1976-os törvény „tevékenysége alapján” a következő könyvtártípusokról beszélt: nemzeti könyvtár, közművelődési könyvtár, szakkönyvtár, felsőoktatási könyvtár, iskolai könyvtár, az 1997-es törvény nyilvános és nem nyilvános könyvtárról.

Az egyházi könyvtárak, mint könyvtárcsoport a 20. század második felétől kimaradt, kizáródott az élő könyvtári rendszerből. A lemaradások és a magánkönyvtári attitűd miatt e könyvtárak számára nem egy esetben komoly feladatot jelentett a nyilvánosság alapkövetelményeinek biztosítása és fenntartása. A *nyilvános státusz* lehetősége azonban 1999 után sokat segített az egyházi könyvtáraknak, hogy hátrányos helyzetükön változtathassanak. Az egyházi könyvtárak számára a *nyilvánosság vállalása* azt jelentette, hogy ha a könyvtár megfelelt a követelményeknek és kérte felvételét e jegyzékbe, bekerülhetett az élő könyvtári rendszerbe. Bár az 1997-es törvény minden könyvtár számára biztosította az alapfeladatai ellátására szükséges támogatást, a nyilvános könyvtári státusz egyéb más előnyöket, támogatásokat is jelentett (pl. pályázatok) az egyházi könyvtárak számára.

A nyilvános státusz azonban együtt járt bizonyos „közszolgálatissággal” is, és ahhoz, hogy az egyházi könyvtárak számára is plusz források nyíljanak meg, azt kellett demonstrálniuk, hogy műemléki és szakkönyvtári jellegük ellenére *közművelődési, közgyűjteményi feladatokat* is ellátnak. Fejlődésükben és fejlesztésükben a települési könyvtár lett a minta.

Ennek a szemléletnek előnye és hátránya is érzékelhető, napjainkban is. Előny, hogy mivel több települési könyvtár van, mint más egyéb könyvtártípus, a települési könyvtár működtetése és működése „olajozottabb,” mint más könyvtárcsoporté. Hátránya, hogy az egyházi könyvtárak állománya, könyvtárhasználói köre inkább a szakkönyvtárra hasonlít, de bizonyos vonatkozásban települési könyvtárként kényszerülne működni. Ugyancsak hátrány, hogy mégsem települési könyvtárak, így egyre kevesebb pályázati lehetőségük van. Aki régóta tagja az EKÉ-nek, az tudja, hogy tisztségviselőként, titkárként és elnökként magam is erősen szorgalmaztam a nyilvánosság vállalását, mert ez volt az a lehetőség, hogy az egyházi könyvtárak fejlődjenek, változzanak, életre keljenek.

Ám aki figyelemmel kísérte, sőt részt vett az egyesület munkájában tudja, hogy az elmúlt három évben, amikor részei lettünk a magyar könyvtári hálózatnak és megerősödünk könyvtári identitásunkban, hogy ti. nem archívumok, levéltárak, múzeumok vagyunk, ugyanilyen erőteljesen képviseltem az egyházi könyvtárak eredeti, szakkönyvtári attitűdjének bátor megélését.

Mindezt a következők miatt bátorítottam: Az egyházi könyvtárak szakkönyvtári jellegét azzal igazolhatjuk, ha számba vesszük használóikat, feladataikat, szolgáltatásaikat. Ezekben a könyvtárakban kisebb az olvasóforgalom, mint egy települési könyvtárban. Nem

a szokásos értelemben vett olvasók keresik fel a könyvtárat, inkább (tudományos) kutatók, doktori iskolát végzők, szakdolgozók, akik azonban speciális kiszolgálást és szolgáltatásokat kívánnak. Az egyházi könyvtárakat felkereső könyvtárhasználók a helyismereti gyűjteményeket felkereső kutatókra emlékeztetnek, és a könyvtárosok is hasonló munkát végeznek, mint a helyismereti gyűjteményekben dolgozó kollégák. Külön csoportot alkotnak a könyvtárlátogatóknak nevezhető „könyvtárhasználók”, a turisták és a könyvtári rendezvények, illetve kiállítások látogatói. Jellemző szolgáltatási és használati forma a helyben használat; a kutatók egy-egy szerzőhöz, témához tartozó, olykor több száz különféle dokumentumból álló hagyatékokat olvasnak, néznek át kutatásuk során. A könyvtárak gyűjtőköre egy-egy témakörre, tudományterületre irányul, melynek legkülönbözőbb dokumentumtípusait gyűjtik: nyomtatott művek, kéziratok, okmányok, aprónyomtatványok. A könyvtárhasználók a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat: kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, helyben használat, információ-szolgáltatás, minden könyvtárban igénybe vehetik, de a legtöbb könyvtárban a korszerű szolgáltatásokat is: információkérés telefonon, e-mailben, Internet használat, keresés adatbázisokban, közhasznú információk, számítógép használata, ODR szolgáltatás. A könyvtárak nyitva tartására jellemző, hogy kisebb heti óraszámokban állnak az olvasók rendelkezésére, és hétvégén általában zárva tartanak, bár vannak olyanok is, amelyek a vasárnapi mise vagy a református istentisztelet után nyitva tartanak, várják a könyvtárhasználókat.

Az egyházi könyvtárak egy része muzeális gyűjtemény, műemlékkönyvtár, mely erősen körülhatárolt gyűjtőkörrel bír, alig, vagy egyáltalán nem gyarapítja állományát. A gyűjtemény zöme régi könyv, a teremkönyvtár múzeum jellegű, a könyvtárhasználók száma alacsony, az „olvasótermi férőhelyek” száma legfeljebb egy-kettő, és nem ritka, hogy egyetlen főállású könyvtáros és néhány segítő végzi a könyvtárosi munkát.

Nevezhetnénk őket régikönyves tudományos kutatóműhelyeknek, történetiségüket tekintve régikönyves szakkönyvtáraknak is. A feltételes módot azért használjuk, mert mi, akik jelentős muzeális könyvállománnyal bíró gyűjteményekben dolgozunk, tudjuk, hogy ezeknek a könyveknek az őrzése, elhelyezése, fizikai és egyéb védelme, a kutatók rendelkezésére bocsátása is sajátos ismeretet igényel, nemhogy a tudományos feltárása, feldolgozása és szolgáltatása. Ez utóbbi, többféle tudományban jártasságot igénylő munkát csak régi könyvekkel foglalkozó tudományos kutatók képesek elvégezni, akik hosszú évtizedek alatt váltak régikönyves szakemberekké, és a nagy országos könyvtárakban őrzött muzeális anyag feldolgozását végzik.

Az egyházi könyvtárak tehát régikönyves szakkönyvtárak, tudományos kutatóműhelyek és teológia és segédtudományai témában modern és történeti szakkönyvtárak.

Az egyházi könyvtárak között külön csoportot alkotnak a felső- és középfokú egyházi oktatási intézmények könyvtárai. A felsőoktatási könyvtárak csoportján belül más egy „belső használatra” mindig is működött teológiai, szemináriumi könyvtár, és más egy, a rendszerváltás után indult felekezeti egyetem vagy főiskola könyvtára. Mivel a szakkönyvtárak tipizálásánál vannak, akik a felsőoktatási könyvtárakat külön csoportnak veszik, ha az egyházi könyvtárról, mint szakkönyvtárról beszélünk, az egyházi könyvtárak harmadik csoportját a muzeális-szakkönyvtárak és teológiai szakkönyvtárak mellett a *felsőoktatási könyvtárak* alkotják. Az utóbbi évtizedekben a változás, fejlődés szükségessége leginkább itt, ezekben a könyvtárakban jelentkezett. A megváltozott és gyorsan változó informatikai, telematikai, technikai körülmények, a kultúra tudás és oktatás központú fejlődése, az olvasói, kutatói igények változása, a magyar felsőoktatás átalakulása, rákényszerítette ezeket az egyházi könyvtárakat, hogy megkeressék a helyüket a felsőoktatási könyvtárak között és megfogalmazzák „identitásukat.” A könyvtárlátogatók számának növekedése, az olvasói szokások megváltozása: a kurrens tartalmak gyors

elérhetősége, az elektronikus tartalmak nagy tömegű megjelenése és használata, saját adatbázisok építése és részvétel külső adatbázis építésében, a szolgáltatások változtatásának szükségességét vonták maguk után.

Arra a kérdésre tehát, hogy az egyházi könyvtárak szakkönyvtáraknak tekinthetők-e, bátran válaszolhatunk igennel, mert akár a muzeális, akár a modern vagy történeti teológiai jelzővel illetett szakkönyvtárakat, akár a felsőoktatási egyházi könyvtárakat nézzük, ezek a könyvtárak szakkönyvtári feladatokat végeznek. Hiszen az egyházi szakkönyvtárakban is speciális témában történik az állománygyarapítás-állományalakítás; a legkülönbözőbb dokumentumtípusokat gyűjtik; teljességre törekvően vagy az adott témának-tudománynak megfelelően csak bizonyos témákat; nemcsak forrásmunkákat, hanem a szakirodalomban való eligazodást segítő segédleteket is. Ami a feldolgozást-feltárást illeti: szakkatalógusokat, szakirodalmi adatbázisokat építenek, szakbibliográfiákat és tematikus bibliográfiákat készítenek, és tartalmi feltárást végeznek. Szolgáltatásaik között szerepel a témafigyelés, az irodalomkutatás, a szaktájékoztatás, biztosítják internetes és helyi adatbázisok elérhetőségét, segítik és tanítják ezek használatát.

Itt szeretném megköszönni előadóinknak, akik különböző szakkönyvtárak vezetői, hogy a különböző szakmai fórumokon mindig azt tapasztaltam, hogy elfogadtak, és az egyházi könyvtárakat maguk közé tartozónak vallották és vallják.

Bátran állíthatjuk az egyházi könyvtárakban szakkönyvtári munka folyik, ha nem is olyan fokban és mértékben, mint világi társaikban.

De tudjuk, nincs két egyforma nem egyházi, „világi” szakkönyvtár sem.

Összehasonlításuk csak feltételesen lehetséges.

Köszönöm a figyelmet!